

TIBBIYOT TERMINOLOGIYASIDA BA'ZI LOTINCHA ATAMALAR KELIB CHIQUISHINING METAFORIK XUSUSIYATLARI

Mamarajabova Dilbar Allanazar qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

2-bosqich magistranti

Abstract: Ushbu maqolada tibbiyot terminologiyasida bazi lotincha atamalar kelib chiqishining metaforik xususiyatlari, tibbiyotga oid terminlarning lingvistik xususiyatlari, o'ziga xosligi, tarjima mexanizmi haqida ma'lumotga ega bo'lishingiz mumkin.

Kalit so'zlar: lingvopragmatika, pragmatika, tilshunoslik, termin, atama, metod, chet tili, nutq, til vositalari, matn, og'zaki nutq, lingvistika, tarjima, xususiyat, mexanizm, abbrevatsiya, metafora va boshqalar.

Lotin tili — tibbiyot mutaxassisligini o'qitishning ajralmas elementi bo'lgan kasbiy yo'naltirilgan fan. Tibbiy atamalar lotin tilida ishlatiladigan ko'plab metaforalar bilan ajralib turadi. Ular atrofdagi voqelikni, uning milliy, ijtimoiy va kasbiy farqlarini his qilishning umuminsoniy qoidalarini aks ettiradi.

Tibbiyot terminologiyasi butun tibbiyot tarixi davomida yaratilgan va tibbiyot fani bilan parallel ravishda rivojlanishda davom etmoqda. Har bir mutaxassis, mutaxassisligidan qat'i nazar, doimiy ravishda yangilanib turadigan va yangi yaratilgan professional tildan to'g'ri foydalanishi va muayyan atamalarning paydo bo'lishini belgilaydigan qoidalar va qonunlarni

tushunishi kerak. Har qanday mamlakat tibbiyot xodimlari o'z ona tili asosida paydo bo'lgan atamalar bilan bir qatorda qadimgi yunon va lotin tillari asosida paydo bo'lgan ko'plab xalqaro, umume'tirof etilgan atamalardan foydalanadilar. Ushbu atamalar tabiatan universal bo'lib, umumiy foydalanishga kirgan va ularning millatidan qat'i nazar, mutaxassislar uchun tushunarli. Bunday xalqaro atamalar har qanday davlatda, shu jumladan, Rossiyada hamda ispan tilida so'zlashuvchi mamlakatlarda tibbiyot fanining asosiy fondini tashkil qiladi.

Tibbiyot terminologiyasida keltirilgan semantik o'zgarishlar bu borada ko'rsatkichdir. Tibbiyotda metaforik atamalarning mavjudligi, inson tanasi tuzilishining o'zi atrofdagi voqelik bilan assotsiativ aloqalarni va metaforik nomlarning paydo bo'lishiga yordam beradigan tarzda yaratilganligi bilan oqlanadi. Ma'lumki, metaforik atamalarni yaratish uchun asl ma'nodan sezilarli darajada farq qiladigan yangi semantik ma'no va aniqlikka ega bo'lishi mumkin bo'lgan obyektva hodisalar ishlatiladi.

Tibbiy terminologiyada metaforik uzatishning odatiy rus tilidagi modellari qo'llaniladi. Taqqoslash, bu – asosan, obyektlarning vizual tavsiflaridir (konfiguratsiyasi, o'lchamlari, rang berishi). Tibbiyot terminologiyasining metaforik tizimi an'anaviylik va dinamizmni birlashtiradi: *membrana (oyoq-qo'llar)*, *palatum (tanglay)* yoki *brachium (yelka)*. Kuzatishlarimizga ko'ra, tibbiy terminologiyada eng keng tarqalgani — tovush belgilariga ega bo'lgan zoomorfik metafora bo'lib, ular hayvonot dunyosiga xos bo'lib, shartli ravishda odamning jismoniy holatiga o'tadi va turli alomatlar va kasalliklar tavsifida uchraydi: *sichqonning chiyillashi*, *xirillashi*, *mushuk yig'lash sindromi* va boshqalar. Qushlar, yashash joylari va hasharotlar nomlari ham tibbiyot terminologiyasida keng

assotsiativ sferaga ega: *g'oz terisi*, *qush yuzi*, *baliq og'zi* va boshqalar. Taqdim etilgan metaforalar yangi ma'no kasb etadi. Keyingi guruh antropomorfik metafora bo'lib, uning manbai – odamlarning fiziologik xususiyatlari, tana a'zolarining nomlari va tirik organizmning xususiyatlari. Antropomorfik metaforalarga individ tanasining qismlari va hayvonlar tanasining, ularning ichki a'zolarining nomlarini aks ettiruvchi atamalar kiradi: *laringeal qorincha*, egarning orqa qismi va boshqalar.

Tibbiy atama ixcham, aniq va bir ma'noli bo'lishi uchun uni tuzishda quyidagi talablarga rioya qilish kerak: adekvatlik (uning mazmuni ushbu obyekt haqidagi zamonaviy ilmiy bilimlarga mos kelishi kerak); aniqlik (tarkibiy tushuncha o'z mazmuni va ko'lami bo'yicha berilgan terminologiya tizimining boshqa tushunchalaridan keskin farq qilishi kerak); yagona ma'noga egalik (har qanday atama faqat bitta tushunchaga mos kelishi kerak, har qanday tushuncha faqat bitta atamaga mos kelishi kerak).

Tibbiyotga oid terminologiya:

1) elementlarning xilma-xilligi:

morbus, i m — enfermedad — kasallik;

concrementum; lithus, i m — cálculo — vena tomiri toshi;

proctologus, i m — proctólogo — to‘g‘ri ichak kasalliklari bo‘yicha mutaxassis;

phthisiater, tri, m — tisiólogo — kasalliklar va sil kasalligining oldini olish bo‘yicha shifokor-mutaxassis;

gastralgia, ae f — dolor estomacal; gastralgía — oshqozon og‘rig‘i;

cardiopathia, ae f — cardiopatía — umumiy yurak kasalligi;

lupus vulgaris, lupi vulgaris m — lupus — vulgaris qizil yuguruk;

2) kasalliklarning oldini olish, diagnostika qilish bilan bog‘liq jarayonlar, hodisalar, bemorlarni tekshirish va davolash usullari:

leucocytus, i m — leucocito — oq qon hujayralari;

laryngitis, itidis f — laringitis;

angina larínea — halqumning yallig‘lanish kasalligi;

osteomielit, itidis f — osteomelit — suyak iligining yallig‘lanishi;

pnevmoniya, ae f — pnevmoniya — o‘pkaning yallig‘lanishi;

xondrogenez, f — concreción — haftaga tushadigan to‘qimalarda toshlar hosil bo‘lishi;

gastroptoz, f — gastroptoz — oshqozon prolapsasi;

3) operatsiyalarning nomlari, tekshirish va davolash usullari, tibbiy asboblari, jihozlar:

xoletsistektomiya, ae f — koletsistektomiya — o‘t pufagini olib tashlash;

stomatoskopiya, ae f — estomatoskopiya — og‘iz bo‘shlig‘ini maxsus optic asboblari yordamida tekshirish;

gemostaz, f — gemostaz — qon ketishining to‘xtashi/to‘xtab qolishi;

pnevmoliz, f — separación de la luz a partir de los tejidos adyacentes — o‘pkaning qo‘shni to‘qimalardan ajralishi;

blefarotomiya, ae f — blefarotomiya — ko‘z qovog‘ining kesilishi;

rhinoplastica, ae f — rinoplastia — burunning plastik jarrohligi.

Ushbu misollar lotincha tibbiyotga oid atamalar nomlarining ispan tilining tibbiyotga oid atamalar bilan va transliteratsiya qilingan imloni hisobga olgan holda rus tilidagi tibbiyotga oid terminologiya bilan deyarli to‘liq fonetik mos kelishini ko‘rsatadi. Ispan tibbiy lug‘atini yozishga kelsak, ispan tili grammatikasini yozish qoidalariga rioya qilish bilan bog‘liq o‘zgarishlarni kuzatish mumkin. Masalan: ispan tilida lotin tilidan farqli ravishda ae, oe, th, rh, ch, ph digraflari mavjud emas. Yozishda ular mos ravishda a, e unilari va *t, r, j, f* fundoshlari bilan almashtiriladi.

Shuningdek, logiya, opsiya/opsiya, ektomiya, stomiya, tomiya, patriya, grafiya,

termiya, trofiya, foniya va boshqalar kabi tibbiyotga oid yakuniy atama elementlarida stress, qoida tariqasida, ía diftongiga tushadi va shunga mos ravishda, grafik urg‘u bilan yozilgan. Ammo barcha tibbiyotga oid atama elementlari oxirgi bo‘g‘inga -ía diftongi bilan urg‘u qo‘yish qoidasiga amal qilmaydi. Shunday qilib, lotincha tibbiyotga oid yakuniy atama elementi *-rrhaphia*, tikish jarayonini bildiradi (*glossorrhaphia* — tilni tikish) ispan tilida so‘nggi bo‘g‘inga (*glosorrhafia*) urg‘u bilan rrafia sifatida eshitiladi. Yana bir keng tarqalgan misol “davolash” degan ma‘noni anglatuvchi element *therapia* atamasi bo‘lib, asosiy urg‘u ushbu elementning “davolash (bilan)” ma‘nosida ishlatilishiga qaratilgan. Ispan tilida, odatda -ía tugashiga qaramay, so‘zdagi urg‘u oxirgi bo‘g‘inga tushadi va shunga mos ravishda u grafik urg‘usiz yoziladi. Masalan: balneoterapiya – suv protseduralari (vannalar) bilan davolash, kinesiterapiya - fizika terapiyasi, ya‘ni harakat terapiyasi (*kinesia* — harakat, jismoniy faoliyat).

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shubhasizdir, chunki zamonaviy dunyo tibbiyot xodimi kasbiy mavzuda muloqot qilishda lotincha atama va metaforalarning 60% dan ortig‘ini ishlatadi. Bularning barchasi lotin tilining lug‘at va so‘z yasash imkoniyatlaridan faol foydalanish hisobiga fanning barcha turlaridagi iboralar to‘ldirilib borilganligi bilan bog‘liq.

Etimologik kuzatishlar asosida atamalarning 5 ta asosiy guruhi taqdim etildi: rang turlariga asoslangan atamalar; hayvonlar tasvirida shakllangan zoomorf atamalar; muayyan harakatga asoslangan atamalar; antic mifologiyadan ismni o‘z ichiga olgan atama-mifologizmlar, shuningdek, Anthrax (kuydirgi) “*sibir yarasi*” — yunoncha: anthrax “*ko‘mir*”, bu “*teri kuydirgisi*” — terining qaynashga o‘xshash jarohati bo‘lib, oxir-oqibat qora ko‘mir markaziga ega bo‘lgan yarani hosil qiladi” deb izohlanadi tashqi belgilarning o‘xshashligiga asoslangan atamalar.

1. Rang turlariga asoslangan atamalar. Asosan, bu atamalar guruhi teri kasalliklari nomlari bilan ifodalanadi, buning natijasida terining tuzilishi va rangi o‘zgaradi.

Cyanosis (siyanoz) “siyanoz” — terining mavimsi – qizil rangi, terining va shilliq pardalarning ranglanishi – yunon tilidan kyaneos “to‘q ko‘k”.

Xanthoma sarg‘ish rangga ega fibroma — yunoncha xanthos “sariq”.

Melaena “melena” — qizilo‘ngach, oshqozon va yuqori ichaklarda qon ketish paytida shakllanmagan qora najasning chiqishi — yunoncha. melaina “qora”.

Leykoderma — teridagi oq dog‘lar — yunoncha leykos “oq” va derma “teri”.

Eritema “eritema” — dermis tomirlarining kengayishi natijasida yuzaga keladigan terining cheklangan qizarishi erithros “qizil”.

Cirrhosis “tsirrozi” — alomatlardan biri shundaki, jigar qizil rangga ega — yunoncha *kirrhos sariq, qizil*.

2. Hayvonlar tasvirida shakllangan zoomorf atamalar. Tibbiyotga oid terminologiyada zoomorf atamalarning mavjudligi hayvonlarning qismlari va organlari bilan o‘xshashliklar aniqlanganda, inson tanasini tabiatning bir qismi sifatida konseptiyalash haqida gapirishga imkon beradi.

Pectus carinatum “tovuq ko‘kragi” – raxitik ko‘krak – latdan.

pektus “ko‘krak” va karina “qushlarda kiel” .

Leontiasis “Leontiaz” – yunoncha moxovli bemorning yuzini sherga o‘xshash tasviri – yunoncha leon “sher”.

Scrofulosis ‘scrofula’ – bachadon bo‘yni limfa tugunlarining tuberkulyoz yallig‘lanishi, bo‘yin cho‘chqaga o‘xshab qalin va bema’ni bo‘lib qoladi. Scrofa ‘cho‘chqa’.

Ichthyosis — terining g‘ayritabiiy keratinizatsiyasi, teri tarozi ko‘rinishini oladi — yunoncha ichthyos “baliq”.

Tashqi belgilardagi o‘xshashlikka asoslangan metafora atamalar

guruhi. Xususan, bu toifa teri kasalliklariga tegishli.

Carbunculus — soch follikulalari va yog‘ bezlari guruhi atrofida teri va teri osti to‘qimalarining o‘tkir yiringli-nekrotik yallig‘lanishi;

yiringli yallig‘lanish bosqichida infiltrat markazida qora nekroz zonasi hosil bo‘ladi,

bu lotincha, karbo “ko‘mir” dan deminitivdir.

Hordeolum — “Ko‘z qovog‘idagi arpa” — kirpikning soch follikulasining yoki Zeiss yog‘ bezining o‘tkir yiringli yallig‘lanishi bo‘lib, u kiprik lampochkasi yaqinida joylashgan “arpa” lotincha “hordeum” dan deminitivdir.

Ascites “*assit*” — qorin bo‘shlig‘ida erkin suyuqlikning to‘planishi — yunoncha ascos “suyuqlik sumkasi”.

Cysta “*kist*” — to‘qimalar yoki organlardagi patologik bo‘shliq; yunon tilidan — pufakchaga o‘xshaydi, kystis “qabariq”.

Diphtheria — difteriya; agar difteriya orofarenksga ta’sir qilsa, u holda krup rivojlanishi mumkin — difteriya plyonkasi va shish bilan havo yo‘llarining bloklanishi — yunoncha difteriya “teri, plyonka, kiyingan teri”.

Typhus “*tifi*” — o‘tkir siklik antroponotik infeksiya; boshqa yunonchadan yuqori isitma va intoksikatsiya fonida ruhiy kasalliklar bilan birga tifos “tutun, tuman, ongning bulutlanishi”.

Tophus “*tof*” — teri osti to‘qimalarining patologik siqilish o‘choqlarining umumiy nomi “lotindan tofus “g‘ovakli tosh” .

Xulosa qilib aytganda Tibbiy terminlarning o‘ziga xos xususiyatlari, klassifikatsiyasi va morfologik tahlili tibbiyot sohasida aniq va samarali muloqotni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Tibbiyot terminologiyasi murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, u turli sohalarga, jumladan anatomik, klinik va farmatsevtik terminlarga bo‘linadi. Har bir klassifikatsiya o‘z ichiga turli xil terminlarni oladi va ularning qo‘llanilish kontekstiga qarab farqlanadi.

Tibbiy terminlarning o‘ziga xos xususiyatlari, ularning aniq va maxsus ma’nosida, shuningdek, terminlarning ko‘p ma’noliligi va sinonimligi kabi jihatlarda namoyon bo‘ladi. Tibbiy terminlar ko‘pincha lotin va yunon

tillaridan olingan bo‘lib, bu ularning strukturasi murakkablik va maxsus ma’nolarni ifodalash imkonini beradi. Morfologik tahlil esa terminlarning tuzilishini va ularning komponentlarini o‘rganishga yordam beradi, bu esa tibbiyot mutaxassislariga yangi terminlarni tushunish va qo‘llashda yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Ольга Сергеевна Ахманова: очерк жизни и науч. творчества. М.: КомКнига, 2007. 206 с.
2. Ахманова О.С. : очерк жизни и науч. творчества. М. : Ком Книга, 2007. – С. 206.
3. Лейчик В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура. Изд . 2-е, испр и доп М : Ком Книга, 2006.
4. Новодра́нова.В.Ф Именное словообразование в латинском языке и его отражение в терминологии. – М.: Языки русской культуры, 2008 /Серия: Studia philologica/. – 328 с. – ISBN 978-5-9551-0282-5
5. Barbara Janson Koen (muallif). Lippincott Williams and Wilkins; Tibbiyot terminologiyasi: tasvirlangan qo‘llanma. 7-nashr (2016 yil 27 yanvar).
6. Э. Дрезен; За всеобщим языком. (Три века исканий) / С предисл. академика Н. Я. Марра; Главнаука НКП РСФСР. – Москва; – Ленинград: Гос. изд-во, 1928 (Л. : тип. Печатный двор). – 269 с.
7. Реформатский А. А. Введение в языковедение: Учебник для вузов. – М., 1947. – 544 с.
8. Florenskiy.P.A., Tatarinov.V.A. Termin / P. – М.: Moskovskiy Litsey, 1994. – S.24.
9. Bolliyev.M.N, Lotin tili va tibbiyot terminologiyasi – Toshkent: Ilm ziyo, 2005. – 256 b.